

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ МЕХАНІЗМУ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

GENERAL CHARACTERISTICS OF CIVIL PROCEDURAL REGULATION MECHANISM

Кімчинська С.В.,

асистент кафедри правосуддя
юридичного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

У статті досліджуються такі загальні ознаки механізму цивільного процесуального регулювання, як законність, системність, динамізм, послідовність, субстанційність, цілеспрямованість і ефективність.

Ключові слова: механізм цивільного процесуального регулювання, ознаки механізму цивільного процесуального регулювання, законність, системність, динамізм, послідовність.

В статье исследуются такие общие признаки механизма гражданского процессуального регулирования, как законность, системность, динамизм, последовательность, субстанционность, целеустремленность и эффективность.

Ключевые слова: механизм гражданского процессуального регулирования, признаки механизма гражданского процессуального регулирования, законность, системность, динамизм, последовательность.

In the article such common signs of mechanism of civil procedural legal regulation as legality, systematic, dynamism, consistency, substance, purpose orientation and efficiency are investigated.

Key words: the mechanism of civil procedural legal regulation, the common signs of mechanism of civil procedural legal regulation, legality, systematic, dynamism, consistency.

Постановка проблеми. У вітчизняній науці цивільного процесуального права величезний акцент у наш час робиться на розгляді і осмисленні практичних питань застосування цивільного процесуального законодавства, і вкрай мало уваги приділяється фундаментальним питанням теорії цієї науки. Безспірно, теоретичні положення будуть бездієвими без їх практичного втілення, проте це не означає, що теоретичні дослідження мають залишатися без уваги наукової спільноти. До одного з таких малодосліджених питань науки цивільного процесуального права належать ознаки механізму цивільного процесуального регулювання, що вже тривалий час перебувають поза зоною наукового аналізу та розробки. Важливість дослідження загальних ознак механізму цивільного процесуального регулювання є безумовною, адже саме ознаки будь-якого явища дозволяють сформулювати загальне уявлення про нього, його властивості та особливості функціонування. Тим більше, що кожна з ознак механізму цивільного процесуального регулювання окремо є необхідною, а всі разом є достатніми для повної характеристики цього механізму, що дозволяє одночасно визначити його сутність, а також встановити спільні і відмінні риси з механізмами процесуального регулювання інших галузей права.

Стан дослідження. До висвітлення проблемних питань правового регулювання у різні роки зверталися такі теоретики права, як А. А. Абрамова, С. С. Алексєєв, А. В. Барков, Є. В. Вавілін, Л. М. Завадська, Ю. В. Кривицький, В. А. Ленчик, О. Г. Лук'янова, М. Ю. Осипов, В. В. Янч тощо. Представники інших галузевих наук (А. С. Бахта, Р. Л. Гальчук, О. В. Дев'ятова, С. А. Кареліна, І. В. Кутюхін, С. П. Нарикова та ін.) здебільшого досліджували лишень окремі

аспекти механізму правового регулювання у вузько-спеціалізованих дисциплінах. Натомість у цивільному процесуальному праві питання ознак механізму цивільного процесуального регулювання не розглядалося взагалі. Лише дотично його досліджували такі вчені, як А. В. Малюкіна та Н. Ю. Полянська.

Метою статті є виділення та дослідження загальних ознак механізму цивільного процесуального регулювання. Ця загальна мета визначила необхідність поставити і вирішити наступні теоретичні і прикладні завдання: 1) сформулювати визначення поняття «загальні ознаки механізму цивільного процесуального регулювання», 2) розмежувати загальнотеоретичні ознаки механізму цивільного процесуального регулювання, 3) проаналізувати окремо кожен із загально-правових ознак механізму цивільного процесуального регулювання.

Виклад основного матеріалу. Всебічне дослідження ознак механізму цивільного процесуального регулювання дозволяє сформулювати максимально повне, сучасне визначення цього правового феномену, адже ознаки механізму цивільного процесуального регулювання – це сукупність його особливих показників, за якими можна визначити характерні риси цього механізму, що обумовлюють його сутнісне призначення та функціональні властивості. Оскільки всі галузі права України перебувають у тісному взаємозв'язку із загальнотеоретичними дослідженнями у цій сфері, базові, визначальні ознаки механізму правового регулювання суспільних відносин у цілому притаманні і його галузевим різновидам., адже взаємодія між науками та навчальними дисциплінами, за словами Ю. І. Козліхіна, обумовлює взаємне використання їх досягнень [8, с. 38-39]. Тому будучи частиною цілого, механізм цивільного процесуального регулювання

характеризується наявністю всіх загальних ознак, що притаманні механізму правового регулювання суспільних відносин. Розглянемо їх детальніше.

Основною та найбільш поширеною у наукових працях ознакою механізму правового регулювання є **законність**. Це відображено і у назві досліджуваного феномену, оскільки неможливо говорити про правове регулювання без дотримання волі правової держави, закріпленої у вигляді закону. Так, Р. А. Шахбазов стверджує, що ознакою будь-якого механізму правового регулювання є специфічне місце законності як правової категорії, що пояснюється її роллю в системі регуляції суспільних відносин, адже, по-перше, законність представляє собою принцип, на якому базується дія права в суспільстві; по-друге, законність – це не лише відправна точка всього механізму правового регулювання, але й одночасно його мета, для досягнення якої і використовується вся сукупність юридичних прийомів, засобів і способів правового регулювання [14, с. 58]. У механізмі цивільного процесуального регулювання законність як багатоаспектна ознака і водночас комплексний правовий режим відіграє вирішальну роль. Адже у цивільному процесі законодавцем втілені одразу і зовнішня (формальна) сторона законності, що виражається в обов'язку неухильно дотримуватися вимог закону (ст. ст. 3, 5, 14, 31 ЦПК України), і внутрішня (сутнісна) сторона законності, яка закріплює наявність науково обґрунтованих і відповідних вимогам правового суспільства нормативно-правових актів (ст. ст. 2, 8 ЦПК України). При цьому, на думку С. О. Кареліної, механізму цивільно-правового регулювання притаманна не лише законність, але й системність [7, с. 255].

Тому наступною ознакою механізму правового регулювання є системність, адже, як стверджує Р. Л. Гальчук, за своєю природою кожен механізм регулювання є упорядкованою сукупністю юридичних засобів, різноманітних регуляторів правової системи [6, с. 19-23]. Саме здатність до регулювання суспільних відносин, наголошує С. П. Нарикова, виступає центральною характеристикою механізму правового регулювання і дозволяє розглядати його виключно в якості системного утворення [12, с. 47]. Розширює це розуміння В. А. Ленчик, який відзначає, що в загальному системний механізм дії права – це взята в єдності сукупність економічних, соціально-політичних, правових і інших факторів, що діють на загальносоціальному, регіональному, груповому і індивідуальному рівнях правотворчості і правореалізації, а також визначають правомірність не лише поведінки суб'єктів суспільних відносин, але й законність і правопорядок в суспільстві [11, с. 96]. Продовжують ці міркування інші вчені, які також наполягають на тому, що механізм правового регулювання, будучи сукупністю правових засобів, визначається системним характером (М. Ю. Осипов [13, с. 107-108], Ю. В. Кривицький [9, с. 77-78] та інші [3, с. 110-111]). Представник науки кримінального права І. В. Кутюхін також вважає, що механізму кримінально-процесуального регулювання притаманний системний характер [10, с. 47].

Для механізму цивільного процесуального регулювання системність виражається у тому, що ця загальна властивість об'єктивно існуючої цілісної єдності множини складових елементів дозволяє кожному з них окремо і всім разом у сукупності володіти всіма рисами цілого механізму, його структурованості і взаємозв'язку (наприклад, згідно ч. 3 ст. 15 ЦПК України, суди розглядають справи в порядку позовного, наказного та окремого провадження). Поряд з цим системний характер механізму цивільного процесуального регулювання полягає також і в тому, що його безперешкодне функціонування забезпечується розгалуженою системою судів (ст. 107 ЦПК України, ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Динамізм як наступна ознака механізму загально-правового регулювання суспільних відносин виділяється переважно тими вченими, які констатують постійний рух, перманентну «роботу» правових засобів, які в сукупності й утворюють механізм правового регулювання. Як стверджує Р. Л. Гальчук, механізм правового регулювання є динамічною системою, що функціонує без перерв та зупинок [6, с. 22-23]. При цьому зміни, що відбуваються в механізмі правового регулювання в результаті його функціонування, відносяться і до зміни самого правового механізму як цілого; вони трансформують, модифікують його. Тому, на думку С. П. Нарикової, динаміка механізму правового регулювання може бути представлена у вигляді послідовності безперервних змін як результату прояву його внутрішніх системних ознак [12, с. 18]. Динамізм механізму правового регулювання, на думку Є. В. Вавіліна, пов'язаний з наявністю юридичних процедур, виражених в певній послідовності дій учасників правовідносин і направлених на конкретний результат, що являє собою юридичний факт [9, с. 65]. Як ознака механізму цивільного процесуального регулювання динамізм присутній на всіх без винятку стадіях цивільного процесу та у всіх видах проваджень у справі. Саме динамічність дозволяє цивільним процесуальним правовідносинам виникати, розвиватися, змінюватися і припинятися на різних етапах функціонування механізму цивільного процесуального регулювання.

Послідовність таких змін окремі вчені виділяють в якості іншої ознаки механізму правового регулювання. Зокрема, М. Ю. Осипов стверджує, що процес правового регулювання являє собою саме послідовну зміну станів механізму правового регулювання і в цьому, на думку вченого, проявляється складність цього процесу, адже передбачає внесення змін не в одному, а одразу у декількох елементах системи правового регулювання, що відбувається не одночасно, а в різні проміжки часу [13, с. 107-108]. Звертає увагу на послідовність як ознаку механізму правового регулювання і Р. Л. Гальчук, який вважає, що юридичні засоби у механізмі правового регулювання вибудовані особливим чином, а саме послідовно зорієнтовані на конкретні стадії роботи [6, с. 19-20]. Більше того, як запевняє Є. В. Вавілін, лише за допомогою послідовно організованих юридичних засо-

бів можна забезпечити реально гарантований захист суб'єктивних прав і інтересів таким чином, щоб кожна ланка цього механізму не тільки реалізувала свою внутрішню ціль, виправдовувало свою сутність, але і створювало всі умови (передумови) для настання і здійснення наступного етапу [9, с. 61]. Те, що послідовність є ознакою механізму цивільного процесуального регулювання, підтверджується стабільним характером цивільного процесу, при якому учаснику цивільних процесуальних правовідносин заради досягнення мети цивільного судочинства необхідно здійснити ряд саме послідовних процесуальних дій. При цьому порушення такої стабільності призводить до настання негативних наслідків у вигляді відмови у відкритті провадження у справі чи залишенні заяви без руху.

Субстанційність у якості ознаки механізму правового регулювання вперше виділив С. С. Алексєєв, який писав: «правові засоби – явища субстанційні, в них, в самому їхньому бутті присутній момент, що виражає перспективу використання, – можливість того, що певні суб'єкти «визьмуть їх в руки» і досягнуть за їхньої допомоги потрібного, очікуваного результату [2, с. 153]. Підтримали субстанційний характер механізму правового регулювання і в інших галузях права. Зокрема С. А. Кареліна стверджує, що серед засобів правового регулювання досліджуваних відносин особливе місце посідають правові засоби, що характеризуються субстанційністю [7, с. 356]. У цивільному процесуальному праві субстанційність механізму цивільного процесуального регулювання, на наш погляд, проявляється в тому, що всі складові елементи цього утворення взаємодіють і взаємоповнюють один одного в ході правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин.

Цілеспрямованість відповідного механізму детермінується предметом та методом правового регулювання відповідної галузі процесуального права. Цілеспрямованість як орієнтир, що вказує на основне призначення цього механізму, полягає у тому, щоб забезпечити реалізацію поставлених законодавством цілей правового регулювання суспільних відносин. Наприклад, для цивільного процесуального права це буде націленість всіх стадій реалізації механізму цивільного процесуального регулювання на досягнення завдань цивільного судочинства, тобто заради справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 ЦПК України). Натомість для кримінального процесуального права цілеспрямованість виражатиметься у направленості кримінального судочинства на досягнення завдань кримінального провадження – захист особи, суспільства та держави від кримінальних порушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України). У адміністративному судочинстві цілеспрямованість виражатиметься у захисті прав, свобод і інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у

сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних, управлінських функцій на основі законодавства (ст. 2 КАС України). На думку Ю. В. Кривицького, механізм правового регулювання характеризується цільовою спрямованістю, що дозволяє виявити місце конкретних правових засобів, задіяних у механізмі правового регулювання, та з цілком конкретним ступенем наочності надає можливість уявити в єдності та взаємозв'язку всі правові засоби, показати їхню єдину сутність, спільну узгоджену роботу правових феноменів, на основі яких відбувається цілеспрямоване правове регулювання [9, с. 77-78].

Ще однією загальною ознакою механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є його **ефективність** як особлива якісна характеристика процесу спеціально-юридичного впливу права на правові відносини, що виникають, змінюються та припиняються в процесі розгляду і вирішення цивільних справ у суді. Погоджується з таким твердженням і А. А. Абрамова, яка зазначає, що оціночною категорією, за допомогою якої визначається рівень функціональності механізму правового регулювання цивільних процесуальних відносин в динамічному стані є виключно його ефективність [1, с. 39]. У юридичній науці, як правило, під ефективністю механізму правового регулювання розуміється співвідношення між результатом правового регулювання та його метою [4, с. 19]. Таким чином, якщо приписи, установлені у нормах цивільного процесуального права, реалізуються з максимально позитивним результатом, то слід визнати, що механізм правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин є цілком ефективним. І навпаки, недостатня ефективність механізму правового регулювання цивільних процесуальних правовідносин пояснюється неточним чи хибним визначенням завдань правового регулювання, неправильним вибором і безграмотним використанням засобів правового впливу, що в сукупності дозволяє констатувати неефективну реалізацію права.

Висновки. Отже, загальні ознаки механізму цивільного процесуального регулювання – це його особливі показники, за якими визначаються характерні риси цього механізму, що обумовлюють його сутнісне призначення та функціональні властивості. Кожна з ознак механізму цивільного процесуального регулювання окремо є необхідною, а всі разом є достатніми для повної характеристики цього механізму, що дозволяє одночасно визначити його сутність, а також встановити спільні і відмінні риси з механізмами процесуального регулювання інших галузей права. До загальних ознак механізму цивільного процесуального регулювання належать: 1) **Законність** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, що означає необхідність неухильного і повсякчасного дотримання норм цивільного процесуального законодавства всіма учасниками цивільних процесуальних відносин;

2) **Системність** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, яка полягає в тому, що механізм цивільного процесуального регулювання є внутрішньо узгодженим системним утворенням, складові якого здійснюють бажаний регулятивний вплив на цивільні процесуальні правовідносини лише у взаємозв'язку та взаємодії;

3) **Динамізм** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, що надає цьому механізму здатність реагувати на появу нових, зміну чи припинення існуючих цивільних процесуальних правовідносин і характеризує механізм цивільного процесуального регулювання як такий, що постійно розвивається, змінюється разом з оновленням цивільного процесуального законодавства;

4) **Послідовність** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, яка проявляється в поступовому, з певними закономірностями застосуванні норм цивільного процесуального права і, відповідно, стадій реалізації механізму цивільного процесуального регулювання;

5) **Субстанційність** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, що дозволяє констатувати складний і комплексний характер всіх тих правових засобів, які є елементами механізму цивільного процесуального регулювання і в сукупності становлять його

взаємоузгоджену систему; 6) **Цілеспрямованість** – це загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, зміст якої виражається у здатності націлити всі стадії реалізації механізму цивільного процесуального регулювання на досягнення завдань цивільного судочинства, тобто заради справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави;

7) **Ефективність** – загальна ознака механізму цивільного процесуального регулювання, що контролює рівень результативності застосування норм цивільного процесуального права у ході справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних чи оспорених права, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Саме ці ознаки, на наш погляд, є інтегративним, системоутворюючим фактором будь-якого правового механізму (у тому числі цивільного процесуального) як складної та динамічної системи. Вони настільки пов'язані між собою, що залучення однієї з цих ознак неминуче призводить до використання решти з них.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. А. Абрамова. – Красноярск, 2006. – 206 л.
2. Алексеев С. С. Теория права : учебник / С. С. Алексеев. – М. : БЕК, 1993. – 224 с.
3. Афанасьев В. Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – № 6. – С. 98–111.
4. Бахта А. С. Механизм уголовно-процессуального регулирования : дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. С. Вахта. – М., 2011. – 518 с.
5. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. – М. : Wolters Kluwer, 2009. – 225 с.
6. Гальчук Р. Л. Механизм правового регулирования пограничной деятельности в Российской Федерации : сущность, структура и критерии эффективности : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. – Белгород, 2009. – 181 с.
7. Карелина С. А. Механизм правового регулирования отношений несостоятельности (банкротства) : Учебно-практическое пособие. – М. : Wolters Kluwer, 2008. – 638 с.
8. Козлихин Ю. И. О нетрадиционных подходах к праву / Ю. И. Козлихин // Правоведение. – 2006. – № 1. – С. 31–40.
9. Кривицький Ю. В. Механізм правового регулювання в сучасній теорії права / Ю. В. Кривицький // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 74–79.
10. Кутюхин И. В. Юридические факты в механизме уголовно-процессуального регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. – Владивосток, 2004. – 183 с.
11. Ленчик В. А. Механизмы действия права : дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2002. – 179 с.
12. Нарыкова С. П. Системный подход к исследованию механизма правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 2006. – 180 с.
13. Осипов М. Ю. Понятие и особенности правового регулирования : Материалы Международной научно-практической конференции: «Актуальные проблемы совершенствования законодательства, правоприменения и правовых теорий в России и за рубежом» / Под общ. ред. В. Л. Кудрявцева. – Челябинск : ЮУПИ, 2008. – Том 1. – С. 106–115.
14. Шахбазов Р. А. Механизм правового регулирования социальной защиты военнослужащих внутренних войск МВД России : теоретико-правовой аспект : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. – СПб., 2008. – 193 с.